

უნდილაძეთა საგვარეულოს აღსასრული სეფიანთა ირანში სპარსულ წერილობით წყაროთა შუიჯი

ნანა გელაშვილი

სეფიანთა ირანში (1501-1722) უნდილაძეთა საგვარეულოს მრავალმხრივი მოღვაწეობის შესახებ ცნობები მოიპოვება როგორც ქართულ, ისე უცხოურ წერილობით წყაროებში. უნდილაძეებმა, უპირველეს ყოვლისა, სახელი გაითქვეს სამხედრო და პოლიტიკურ ასპარეზზე, თუმცა იმავდროულად ისინი აქტიურად იღწვოდნენ სეფიანთა სახელმწიფოს ეკონომიკური და კულტურული აღმავლობისათვის, ახორციელებდნენ მასშტაბურ სამშენებლო და საირიგაციო პროექტებს, ასევე ცნობილნი იყვნენ როგორც დიდი ქველმოქმედები და მეცენატები (გელაშვილი 2009: 233-234).

ისტორიიდან ცნობილია, რომ უნდილაძეთა აღზევება ირანში შაჰ აბას I-ის (1587-1629) სახელს უკავშირდება, რომელმაც სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე, ზღვარგადასული უფლებებით აღჭურვილ ყიზილბაშურ ტომთა თავკაცებს კავკასიური ელემენტი, მათ შორის, ქართველები დაუპირისპირა. სწორედ ამგვარი პოლიტიკური კურსის ტალღაზე დანიშნულდნენ უნდილაძეებიც. შაჰ აბასი განსაკუთრებულ პატივს მიაგებდა ალავერდი-ხან უნდილაძეს – სახელოვან მთავარსარდალს, ირანის პირველ ყულარალასს. არანაკლებ განდიდებულნი იყვნენ ალავერდი-ხანის ვაჟები: ფარსის ბეგლარბეგი იმამყული-ხანი და განჯა-ყარაბაღის ბეგლარბეგი დაუდ-ხანი (გაბაშვილი 1972: 80-83); (კუცია 1963: 66).

ხანგრძლივი დროის მანძილზე წარმატებული კარიერის მიუხედავად, უნდილაძეთა საგვარეულოს აღსასრული მეტად სავალალო და ტრაგიკული აღმოჩნდა. ამის მიზეზებსა თუ საბაბზე აზრთა სხვადასხვაობაა წერილობით წყაროებში და, შესაბამისად, სამეცნიერო ლიტერატურაშიც ცალსახად გამოკვეთილი თვალსაზრისი არ ფიქსირდება. წარმოდგენილ ნაშრომში ყურადღება გამახვილებულია უნდილაძეების მოღვაწეობის ბოლო ეტაპზე, გაანალიზებულია მათი კარიერული დაღმასვლის მიზეზები და გარემოებები. საამისოდ საუკეთესო პირველწყაროებად გვევლინება XVII საუკუნის სპარსული საისტორიო თხზულებები, რომელთა ავტორები მათ მიერ აღწერილ მოვლენათა თანამედროვენი, ზოგ შემთხვევებში კი, თვითმხილველებიც იყვნენ. ასეთ ნაშრომთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ისქანდერ მუნშის „ზეილ“ („გაგრძელება“), მოჰამმად მა'სუმის „ხულასათ ას-სიიარ“ („ცხოვრების მოკლე აღწერილობა“), მოჰამმად იუსუფის „ხულდ-ე ბარინ“ („სამოთხე“) და აბუ ალ-მაფაჰერ თაფრემის „თარიხ-ე შაჰ საფი“ („შაჰ სეფის ისტორია“), რომელთა ცნობები საქართველოს შესახებ ჩვენ მიერ იქნა თარგმნილი სპარსულიდან ქართულად. განსახილველ საკითხებთან დაკავშირებით საყურადღებო ინფორმაცია დაცულია ასევე სპარსულ ლიტერატურულ ე. წ. თეზქერებში ანუ ანთოლოგიებში, რომელთა თანახმად, სეფიანთა ირანის ლიტერატურულ ასპარეზზე ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ და დიდი პატივით სარგებლობდნენ ალავერდი-ხანის შთამომავლები.

უნდილაძეების მიმართ დამოკიდებულება ირანში რადიკალურად შეიცვალა შაჰ აბას I-ის შვილიშვილის – სამ-მირზას გამეფების შემდეგ, რომელმაც სეფიანთა სამეფო ტახტი შაჰ სეფი I-ის სახელით დაიკავა (1629-1642). სწორედ მან, რეალურ თუ მოგონილ მიზეზთა გამო, უსასტიკესი მეთოდებით, თითქმის მთლიანად გაჟლიტა ალავერდი-ხანის საგვარეულო (თავად ალავერდი-ხანი გაცილებით ადრე, 1613 წელს გარდაიცვალა და დიდი პატივით იქნა დაკრძალული ქ. მეშქედში). მოვლენების ამ მიმართულებით განვითარება დააჩქარა დაუდ-ხან უნდილაძისა და მეფე თეიმურაზ I-ის (1606-1663) მიერ ორგანიზებულმა აჯანყებამ 1632 წლის შემოდგომაზე, რომელიც სეფიანთა ხელისუფლების წინააღმდეგ იყო მიმართული.

აღნიშნული მოვლენები დეტალურადაა აღწერილი ისქანდერ მუნშის „გაგრძელებაში“ („ზეილ“), რომელიც მისი ფუნდამენტური საისტორიო თხზულების „აბასის ქვეყნის დამამშვენებელი ისტორიის“ გაგრძელებას წარმოადგენს. ის ეძღვნებოდა შაჰ სეფი I-ის ზეობის ხანას, თუმცა ისქანდერის გარდაცვალების მიზეზით, მასში თხრობა მოყვანილია 1634 წლამდე (გელაშვილი: 1981: 14). შემდგომში შაჰ სეფი I-ის ზეობის ისტორიის დასრულების მიზნით, „ზეილ“-ს ანონიმი შემდგენელის მიერ დაერთო სხვა ირანელ მემკვიდრეთა ნაშრომები, კერძოდ, მოჰამმად იუსუფის „ხულდ-ე ბარინ“, მოჰამმად მა'სუმის „ხულასათ ას-სიიარ“, რომლებშიც თხრობა მოტანილია შაჰ

სეფის ზეობის ბოლომდე და ასევე მირზა მოჰამად თაჰერ ვაჰიდ ყაზვინის „აბას ნამე“ („აბასის წიგნი“), რომელშიც მოგვითხრობს ხანის მოვლენები გადმოცემული 1664 წლამდე (აკიმუშკინი 1976: 98-99).

ისქანდერ მუნში უნდილაძეთა შესახებ ნაშრომის ცალკე თავში მოგვითხრობს, რომლის სახელწოდებაც „თხრობა ალავერდი-ხანის ვაჟის დაუდ-ხანის აჯანყებისა და თეიმურაზთან მისი შეთანხმების შესახებ“. თავდაპირველად ავტორი გვაუწყებს, რომ დაუდ-ხანის თხოვნით, შაჰმა თეიმურაზ მეფეს ადრინდელი ცოდვები შეუწოდო და მის სახელზე პატიების ფირმანი გამოსცა. მაგრამ მოგვიანებით თავად დაუდ-ხანი აუჯანყდა შაჰს. ისქანდერ მუნში იქვე განმარტავს, თუ რამ უბიძგა საამისოდ მას. კერძოდ, ყაჯარი დიდებულები, რომლებსაც დაუდ-ხანი სძულდათ მისი ცუდი ხასიათის გამო, ხშირად უჩიოდნენ მას შაჰთან. ამის შედეგი იყო ის, რომ ერთხელაც შაჰ სეფიმ დაუდ-ხანს უსაყვდურა, უხეშობისა და შეპასუხების გამო კი მეჯლისიდანაც გააძევა. თუმცა, მამისა და ძმის ერთგული სამსახურის გამო, შაჰს ის მეტად აღარ დაუსჯია. განაწყენებულ დაუდ-ხანს ეს შეურაცხყოფა მოსვენებას არ აძლევდა და შურისძიებისთვის ემზადებოდა. ამ მიზნით ის თეიმურაზ მეფეს შეუთანხმდა, რომ ნადირობის საბაბით ივრის ნაპირას შეხვედროდნენ ერთმანეთს, შემდეგ კი სანადიროდ მიწვეული ყაჯარი დიდებულები ამოეხოცათ. თეიმურაზმა, თავის მხრივ, საამისოდ ასამდე ქართველი აზნაური შეარჩია, რომლებმაც „მთელ ღაზიებს მოწამებრივი სიკვდილის შარბათი აგემეს, რის შედეგადაც მათი ქონება და აღჭურვილობა ქართველებს ჩაუვარდათ ხელში“ (გელაშვილი 1981: 56). ამის შემდგომ ამბობებულებმა, დასახული გეგმის მიხედვით, განჯა და ყარაბაღი დაარბიეს. ისქანდერ მუნშის გადმოცემით, როდესაც ამ ამბებმა ისფაჰანში სამეფო კარამდე მიაღწია, განრისხებულმა შაჰ სეფიმ დაუდ-ხანს განჯა-ყარაბაღი ჩამოართვა და მის ძველ მფლობელს – მოჰამად ყული-ხან ზიიად-ოღლი ყაჯარს დაუბრუნა, ქართლი და კახეთი კი ხოსრო-მირზა ქართველს უბოძა, რომელსაც როსტომი უწოდა. შაჰის ბრძანებით, უშუალოდ აჯანყების ჩასახშობად, ხოსრო-მირზას ამაღას წინ წაუძღვა სპასალარი როსტომ-ბეგი (როსტომ-ხან სააკაძე – ნ. გ.) ყიზილბაშთა დიდი ლაშქრით. ამ კონტექსტში აღსანიშნავია, რომ ისქანდერ მუნში ცდილობს თეიმურაზ მეფის გამართლებას აჯანყებაში ჩართვასთან დაკავშირებით. მისი სიტყვით, ნყეულმა დაუდმა მოტყუებითა და ცბიერებით გზას ააცდინა თეიმურაზი და შთააგონა, რომ შაჰი მის მიმართ გულწრფელი არ იყო და როგორც კი ხელსაყრელი შემთხვევა მიეცემოდა, მას თავიდან მოიშორებდა (გელაშვილი 1981: 57).

ამასთანავე დაუდ-ხანმა თეიმურაზს გაუმხილა, რომ მის ძმასთან ფარსში იმყოფებოდა შაჰ აბასის ვაჟი, რომელსაც იმამყული-ხანმა სახელი შეუცვალა და მის შვილად ითვლებოდა. ახლა კი სინამდვილის გამჟღავნების ჟამი დამდგარიყო და იმამყული-ხანის ერთგული თანამებრძოლების დახმარებით, ისინი იმ უფლისწულის გამეფებას შეძლებდნენ. ისქანდერ მუნში დასძენს, რომ მიუხედავად გამჭრიახობისა და საღი აზროვნებისა, თეიმურაზი მაინც მოტყუვდა და ხელისუფლების წინააღმდეგ აჯანყდა. განჯა-ყარაბაღზე ლაშქრობის წინ დაუდ-ხანმა და თეიმურაზმა მეზობელი ოლქების ამირებს თანადგომისკენ მოუწოდეს და ზემოთ ხსენებული უფლისწულის შესახებაც აცნობეს. ადრესატებმა პასუხად ისინი შაჰთან დაასმინეს. ეს გახდა შაჰ სეფის მიერ იმამყული-ხანის გამოძახების და შემდგომ, ოჯახის წევრებთან ერთად, მისი სიკვდილით დასჯის მიზეზი.

ნაშრომის მომდევნო თავში ისქანდერ მუნში უკვე უნდილაძეთა მიმართ განხორციელებულ სადამსჯელო ღონისძიებებს აღწერს. ის იმთავითვე ხაზს უსვამს, რომ ინფორმაცია ზემოთ ხსენებულ უფლისწულთან დაკავშირებით სიმართლეს არ შეესაბამებოდა. ვინაიდან დამარცხებული დაუდ-ხანი ირანში აღარ დაბრუნებულა (მან მოგვიანებით ოსმალეთს შეაფარა თავი – ნ. გ.), შაჰ სეფიმ მის ახლობლებზე იძია შური: ჯერ იმამყული-ხანის სამი ვაჟი – სეფიყული-ხანი, ფათალი-ბეგი და ალიყული-ბეგი გამოასალმა სიცოცხლეს, იმამყული-ხანის მოსაკლავად კი მან ეშიკაღასი ქალბალი-ბეგი, დაუდ-ბეგ გურჯი და ალიყული-ბეგი გააგზავნა, რომელთაგან ბოლო ორნი ხანის სიძეები იყვნენ (მისი ქალიშვილების ქმრები – ნ. გ.). ისქანდერ მუნში ამ ტრაგიკული მოვლენების თხრობას შემდეგი სიტყვებით ასრულებს:

ერთი სიტყვით, უმეცარი, ნყეული დაუდის უკადრისი საქციელის გამო ალავერდი-ხანის საგვარეულო, რომელიც უმაღლეს წერტილამდე იყო ამაღლებული და ისფაჰანიდან ომანის სანაპირომდე ერთი თვის სავალი გზა მისი მბრძანებლობისა და ბატონობის ქვეშ იყო მოქცეული, საგვარეულო, რომელიც ფუფუნებაში, სიმდიდრეში და ბედნიერებაში ცხოვრობდა, არარაობის ქარს მიეცა. მათი მამაკაცები და ქალები – ყველა დახოცეს (გელაშვილი 1981:59).

ამრიგად, ისქანდერ მუნში დაუდ-ხანის ამბოხების მიზეზად, ყაჯარ დიდებულთა „წყალობით“,

შაჰის მიერ მის მეჯლისიდან გაძევებას თვლის. ეს თვალსაზრისი სავსებით ლოგიკურია: ცნობილია, რომ დაუდ-ხანი განჯა-ყარაბაღის ბეგლარბეგად შაჰ აბას I-ის მიერ დაინიშნა ყაჯარი დიდებულის ამ თანამდებობიდან გადაყენების შედეგად (1625). შაჰი ამგვარი ღონისძიებებით მიზნად ისახავდა ყაჯართა ტომის თავკაცების უფლებამოსილების შეკვეცას კავკასიური ეთნიკური ელემენტის სასარგებლოდ (სეიფორი 1980: 77-79). ასე რომ, სავსებით ბუნებრივია ყაჯარ დიდებულთა მტრობა და შური დაუდ-ხანის მიმართ, რასაც შედეგად ზემოთ ხსენებული მოვლენები მოჰყვა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ისქანდერ მუნში უნდილაძეთა ამოწყვეტის სხვა გარემოებაზეც მიაჩნდება, კერძოდ, შაჰ სეფის შიშზე იმასთან დაკავშირებით, რომ უნდილაძეებს შაჰ აბასის თითქოსდა არსებული ვაჟი არ გაემეფებინათ.

განხილულ საკითხებთან დაკავშირებით საყურადღებოა შაჰ სეფი I-ის კარის მემაციანის – მოჰამად მა'სუმის ნაშრომი „ცხოვრების მოკლე აღწერილობა“, რომლის ხელნაწერსაც გავეცანით სანქტ-პეტერბურგის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილებაში, მიკროფილმი № 127. სხვა მნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენებთან ერთად, ავტორი დაუდ-ხანის და თეიმურაზის აჯანყების პერიპეტეიების შესახებაც მოგვითხრობს. მისი გადმოცემით, ჰიჯრის 1041 წლის რაბი ას-სანის თვის 4 რიცხვში (ანუ 1632 წლის 3 ნოემბერს – ნ. გ.) შაჰ სეფიმ ქართლის მმართველად ისფაჰანის ტარულა როსტომ-ხანი დანიშნა ვალის ტიტულით. ავტორი აქვე საქებარი ეპითეტებით ამკობს ხოსრო-მირზას (იგივე როსტომს) და დასძენს, რომ მის დანიშვნას ამ პოსტზე წინ უსწრებდა განჯა-ყარაბაღის ბეგლარბეგის, დაუდ-ხანისა და თეიმურაზ მეფის აჯანყება, რომელიც იმავე წლის აგვისტოში მომხდარა, ორი თვის შემდეგ კი მღელვარებამ საქართველოში გადაინაცვლა. მოჰამად მა'სუმი ამ ამბის თხრობას ასრულებს იმის დაფიქსირებით, რომ აჯანყებამ მარცხი იწვნია, დაუდ-ხანმა თანამდებობა დაკარგა, თეიმურაზის მომხრე 5-6 ათასი მეომარი ყიზილბაშებს ტყვედ ჩაუვარდა, თავად თეიმურაზმა კი იმერეთში გაქცევით უშველა თავს (მიკროფილმი № 127).

თითქმის ანალოგიურია, თუმცა უფრო შეკვეცილი სახით, მოჰამად იუსუფის საისტორიო თხზულებაში („ხულდ-ე ბარინ“) დაცული ცნობები. მისი ნაშრომის ბოლო ნაწილში ცალკე ჩამოთვლილია ირანში მოღვაწე გამოჩენილი ქართველები, მოცემულია მათი მოკლე ბიოგრაფიული მონაცემები. ესენია: ალავერდი-ხანი, მისი ვაჟები და შვილიშვილი, ხოსრო-მირზა, რომლებსაც ავტორი ქება-დიდებათ მოიხსენიებს (ხანსარი 1939: 62-64). უნდილაძეთა აღსასრულთან დაკავშირებით ის გვაუწყებს, რომ მოშურნეებისა და მტრების მცდელობით, იმამყული-ხანი შაჰმა სიკვდილით დასაჯა, ხოლო უმადურმა დაუდ-ხანმა მას შემდეგ, რაც თეიმურაზის თანამზრახველი გახდა და სეფიანთა სახელმწიფოს განუდგა, ყარაბაღის მფლობელობა დაკარგა და ის დანყველილ იქნა. ამ კონტექსტში მოჰამად იუსუფი მოიხსენიებს ასევე იმამყული-ხანის უფროს ვაჟს – სეფი ყული-ხანს, რომელიც ლარის ვილაიეთის გამგებელი იყო. მისი სიტყვით: „როდესაც იმამყული-ხანის ძლიერება სასჯელის მახვილის ელვარებით ქარმა გაანადგურა, ნაპერწკლები ამ კვამლიდან მთელ მის საგვარეულოზე წამოვიდა. სეფი ყული ხანმაც, რომელიც მისი მემკვიდრე იყო, მამის ბედი გაიზიარა“ (ხანსარი 1939: 293); (გელაშვილი 1981: 64-65).

ჩვენთვის საინტერესო მოვლენების შესახებ ცნობები დაცულია კიდევ ერთ, შედარებით ახლად მოძიებულ სპარსულ წყაროში – აბუ ალ-მაფახერ თაფრემის ნაშრომში „შაჰ სეფის ისტორია“ (როტა 2001: 185-186); (გელაშვილი, არჩვაძე 2016: 370-371). თვით ნაშრომიდან ვიტყვით, რომ ავტორი შაჰ აბას I-ის და შაჰ სეფი I-ის ზეობის ხანაში მოღვაწეობდა. ასე რომ, ისევე როგორც ზემოთ წარმოდგენილი მემაციანეები, ისიც აღწერილ მოვლენათა თანამედროვე და, შესაძლოა, თვითმხილველიც იყო. უნდილაძეებთან დაკავშირებით თაფრეში გვაუწყებს, რომ დაუდ-ხანი, რომელსაც ის არაერთი საწყევარი ეპითეტით „ამკობს“, ჭეშმარიტ რწმენას განუდგა, თეიმურაზ მეფეს ეახლა და მის გულში „ცბიერებით და მოტყუებით ამბოხების მარცვალი ჩაადგო“. დაუდ-ხანს დაუხოცავს ყაჯარებისგან შემდგარი თავისი ლაშქრის ნაწილი, რის შემდეგაც თეიმურაზთან ერთად განჯა და ბარდა დაურბევია. ადგილობრივმა მოსახლეობამ კი სათანადო თავდაცვა ვერ უზრუნველყო იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ იქაურობის გამგებელი თავად დაუდ-ხანი იყო. საყურადღებოა, რომ თაფრეში დაუდ-ხანის ზემოთ ნახსენებ „რწმენისაგან განდგომას“ კიდევ ერთხელ აფიქსირებს. მისი სიტყვით, დაუდ-ხანს ეკლესიაში დაუწყია სიარული (გელაშვილი, არჩვაძე 2016: 372). ამგვარ ინფორმაციას იტალიელი მისიონერი დონ პიეტრო ავიტაბილეც აფიქსირებს. მისი სიტყვით, დაუდ-ხანი მათთან (იგულისხმება აღმოსავლეთ საქართველო) კიდევ ცოტა ხანს რომ დარჩენილიყო, უეჭველად მათ სარწმუნოებას მიიღებდა, რის შესახებაც ის თითქოსდა განსაკუთრებულ ნიშნებს ავლენდა. ამის დასტურად ავტორს დაუდ-ხანის სიტყვები მოჰყავს, კერძოდ: „ოღონდ ქრისტიანი

იყოს და მისთვის ბევრ რამეს გავაკეთებ, რადგანაც მიყვარს ქრისტი და მას ღმერთად მივიჩნევ“ (გიორგაძე 1977: 45-46). მართალია, ამ ცნობიდან ნათლად ჩანს დაუდ-ხანის დამოკიდებულება ქრისტიანობის მიმართ, მაგრამ მის მოქცევის პერსპექტივაზე საუბარი, ვფიქრობთ, ზედმეტია. ამ კონტექსტში კიდევ ერთი იტალიელი მისიონერის – დონ ქრისტეფორო დე კასტელის ცნობას მოვიხმობთ, რომელმაც, როგორც ცნობილია, დაუდ-ხანის პორტრეტი დახატა 1633 წელს. ეს იმ პერიოდს განეკუთვნება, როდესაც დამარცხებული დაუდ-ხანი მცირე ხანს გორს აფარებდა თავს. კასტელი აქებს მას, როგორც პიროვნებას, ხაზს უსვამს მის კეთილგანწყობას პადრების მიმართ, მატერიალურ თანადგომას და სხვ. დაუდ-ხანზე საუბარს ავტორი შემდეგი სიტყვებით ასრულებს: „იმის შიშით, რომ ისიც მისი ძმასავით არ მოეკლა სპარსეთის შაჰს, თურქებთან გაიქცა. გზად მიმავალმა ჩვენი სახლი ინახულა და პატრებთან ითათბირა, მადლობის ნიშნად მოწყალება მოგვცა“ (გიორგაძე 1976: 82).

სამეფო ტახტის სავარაუდო პრეტენდენტად შაჰ აბასის იდუმალებით მოცული ვაჟის არსებობას ადასტურებს გერმანელი სწავლული ადამ ოლეარიუსი, რომელიც 1635-1639 წლებში იმყოფებოდა ირანში ჰოლშტეინის ელჩობის შემადგენლობაში. მისი გადმოცემით, დახოცილი იმამყული ხანისა და მისი სანათესაოს გვამები სამი დღე და ღამე ეყარა მოედანზე. საშინელ სანახაობას წარმოადგენდა მათზე დამხობილი იმამყული-ხანის მოხუცი დედა, რომელიც მწარედ მოსთქვამდა. „როდესაც ამის შესახებ შაჰმა გაიგო, ბრძანა მიწაში ჩაეფლათ გვამები“ (ოლეარიუსი 1870: 865); (ჯავახია 2005: 71). აღსანიშნავია, რომ ევროპული წყაროები (ჯუსტი პრატო, არქანჯელო ლამბერტი, ჯუდიჩე მილანელი, დონ პიეტრო ავიტაბილე, კარმელიტების ქრონიკა და სხვ.) განსაკუთრებით ხატოვნად, იმავდროულად თანაგრძნობით აღწერენ უნდილაძეთა ტრაგიკულ აღსასრულს (კარმელიტების ქრონიკა 1939: 312-313); (ნატროშვილი 1974: 154-155).

დავებრუნდეთ თაფრემის თხზულებას, რომელშიც ცალკე თავი ეძღვნება დაუდ-ხანის სანათესაოს გაჟლეტას. ავტორის გადმოცემით, დაუდ-ხანის ამბოხებას იმამყული-ხანის შაჰის კარზე გამოძახება მოჰყვა, რომელიც მორჩილებით ეახლა შაჰ სეფის. მისი მკვლელების უშუალო შემსრულებლების ჩამოთვლისას, ისქანდერ მუნშის მიერ მოხსენიებულ პირებს ის უმატებს ვინმე მოყრაბ ალ-ზაჰრათ ალ-ალიათ ალ-ალიეს სახელს, რომლებმაც იმამყული-ხანი, მისი შვილი – ლარის მხარის გამგებელი და დანარჩენი შვილებიც სიცოცხლეს გამოასალმეს (გელაშვილი, არჩვაძე 2016: 374). საერთო ჯამში, თაფრემის ცნობები, მცირე განსხვავებათა გამოკლებით, თითქმის მთლიანად ემთხვევა ისქანდერ მუნშის ნაშრომში უფრო ვრცლად წარმოდგენილ ინფორმაციას.

უნდილაძეთა თავს დატრიალებულ ტრაგიკულ ამბებთან დაკავშირებით აღსანიშნავია XVII საუკუნის ირანელი ისტორიკოსის ჰაჯი მეჰდი-ყული ყაჯარის ნაშრომი „უკეთესთაგან უკეთესი ისტორია“, რომელიც კარგადაა ცნობილი ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში, ამიტომ მასზე ყურადღებას აღარ ვამახვილებთ. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ სეფიანთა პერიოდის მოვლენების აღწერისას, ის ისქანდერ მუნშის ნაშრომით სარგებლობდა. შესაბამისად, მისი მონათხრობი მთლიანად ემთხვევა მისი წინამორბედის ცნობებს, ოღონდ უფრო შემოკლებული ფორმატით (ფუთურიძე 1942: 85).

ამრიგად, სპარსულ წყაროთა თანახმად, 1632 წლის აჯანყების სულისჩამდგმელი და ორგანიზატორი დაუდ-ხანი იყო. მას, მართლაც, დასჭირებოდა ძალისხმევა თეიმურაზ მეფის დასარწმუნებლად ამბოხებაში ჩართვის თაობაზე, რადგან ამ უკანასკნელს იმხანად საამისოდ გამოკვეთილი მიზეზი არ ჰქონდა. როგორც ცნობილია, XVII საუკუნის 20-იანი წლების მიწურულიდან აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართ სეფიანთა ხელისუფლება ე. წ. კომპრომისულ პოლიტიკას ახორციელებდა. აქედან გამომდინარე, ყიზილბაშთა მხრიდან ქართლ-კახეთის აოხრება დღის წესრიგში არ მდგარა. ხსენებულმა აჯანყებამ ერთგვარი კატალიზატორის როლი შეასრულა როსტომის ქართლში გასამეფებლად, რომელიც ისედაც ქართლის სამეფო ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ მოიაზრებოდა. შაჰ სეფიმ სწორედ ასეთ დაძაბულ ვითარებაში გადაწყვიტა მისი გამოგზავნა, როგორც მისთვის ყველაზე სანდო და ერთგული, იმავდროულად გამოცდილი პოლიტიკური მოღვაწისა (გელაშვილი 2008: 50).

თვალი გავადევნოთ ქართულ საისტორიო წყაროთა ცნობებს. ფარსადან გორგიჯანიძის (რომელიც როსტომმა თავის ნაიბად ანუ მოადგილედ დანიშნა ისფაჰანში 1656 წელს) (კუცია 1972: 96-97) ნაშრომში დაცული ინფორმაცია, მცირე განსხვავებათა გამოკლებით, ძირითადად ისქანდერ მუნშის ნაშრომს ეფუძნება. აღსანიშნავია, რომ მის თხრობაში გამოკვეთილად ჩანს დაუდ-ხანის მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულება. როგორც ჩანს, ხოსრო-მირზას თანამედროვე მემკვიდრეს დაუდ-ხანსა და ხოსრო-მირზას შორის არსებული დაპირისპირება განაწყობდა ამგვარად. ხსენებული მტრობა კი მოტივირებული იყო სეფიანთა სამეფო კარზე გავლენისათვის მიმდინარე ბრძოლით ორ პოლიტიკურ დაჯგუფებას შორის, სადაც ერთ მხარეს უნდილაძეთა კლანი იდგა თავისი მომხრეები-

თურთ, მეორე მხარეს კი – ხოსრო-მირზა და შაჰ სეფის სამეფო კარი. აქედან გამომდინარე, შაჰ სეფი, რომელმაც ხოსრო-მირზას ძალისხმევით დაიკავა სამეფო ტახტი, თავიდანვე უნდობლად უყურებდა უნდილაძეებს და მოთმინებით ელოდა ხელსაყრელ შემთხვევას მათ თავიდან მოსაშორებლად. თავის მხრივ, ხოსრო-მირზაც მარჯვე შემთხვევის მოლოდინში იყო, რათა შაჰ სეფისათვის ქართლის მეფობა გამოეთხოვა. მითუმეტეს, რომ ის სამეფო ტახტის ერთადერთი პირდაპირი მემკვიდრე იყო. როგორც განუსაზღვრელი უფლებებით აღჭურვილ შაჰ სეფის კარზე, ხოსრო-მირზას ერთხელაც სანადე-ლი აუსრულებია და ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვით, „ყაენსაც როსტომ მეფის გულისათვის“ მეჯლისიდან გაუძევებია დაუდ-ხანი (კაკაბაძე 1925: 238). აქვე შევნიშნავთ, რომ ზემოთ განხილულ სპარსულ წყაროებში არაფერია თქმული ხოსრო-მირზას მონაწილეობაზე ამ გაძევებაში. ამბოხების პერიპეტეიბზე და მის შედეგებზე საუბრისას, ფარსადანი ისქანდერ მუნშის მონათხრობს იმეორებს, თუმცა, მისგან განსხვავებით, ის არ ახსენებს შაჰ აბასის ვაჟს, რომლის გამეფებასაც თითქოს უნდი-ლაძეების კლანი აპირებდა. საყურადღებოა ასევე მისი ინფორმაცია სომეხთა კათალიკოსის მზაო-ბაზე, რომ ის თეიმურაზთან ერთად, სომეხთა ჯარით ჩართულიყო ყარაბაღზე ლაშქრობაში, თუმცა თეიმურაზმა სომეხთა გეგმა განუხორციელებლად მიიჩნია და, ამდენად, მოლაპარაკებაც არ შედგა (კაკაბაძე 1925: 239).

განსხვავებულად აშუქებენ უნდილაძეთა გვარის აღსასრულის ამბებს ბერი ეგნატაშვილი და ვახუშტი ბატონიშვილი. ბერი ეგნატაშვილის გადმოცემით, უნდილაძეები დიდი ხნის მანძილზე ერთ-გულად ემსახურებოდნენ შაჰ აბასს, მაგრამ ბოლოს „სძლია ჩვეულებამან მიუნდობლობისა მათისა-მან და სიბოროტისამან, ვითარცა თქმულ არს: ჩვეულება სჯულსა უმტკიცე არისო“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 416). ამის გამო შეუპყრია შაჰ სეფის დაუდ-ხანის შვილი, ძმა, ძმისშვილები და დაუხოცია. ამის გამგონე დაუდ-ხანი, ყაჯართა ჯარის თანხლებით, განჯიდან კახეთისკენ გაემართა თეიმურაზ მეფ-ესთან. მისი თავხედობით აღშფოთებულმა შაჰმა სადამსჯელო ლაშქარი გაგზავნა საქართველოში სპასალარ როსტომ-ხან სააკაძის მეთაურობით, ქართლში გასამეფებლად ხოსრო-მირზა გამოგზავნა, კახეთი კი სელიმ-ხანს უბოძა (ყაუხჩიშვილი 1959: 417). ანალოგიურია ვახუშტი ბატონიშვილის ინ-ფორმაცია (ყაუხჩიშვილი 1973: 437, 594). ამრიგად, მათი მონათხრობიდან გამოდის, რომ დაუდ-ხანის განაწყენების მიზეზი შაჰ სეფის მიერ მისი სანათესაოს ამოწყვეტა იყო, თუმცა ეს ვერსია მოვლენათა განვითარების მიზეზ-შედეგობრივ ლოგიკურ კავშირს არ შეესაბამება და ნაკლებად დამაჯერებელია. აქ უთუოდ გასათვალისწინებელია, რომ ხსენებულ ქართველ მემკვიდრეთა მოღვაწეობის პერიოდი (XVIII საუკუნე) საკმაოდ დაშორებულია ჩვენ მიერ განხილული მოვლენებიდან, სპარსული წყაროები კი, რომლებიც ზოგ შემთხვევებში თვითმხილველის პირით აფიქსირებენ ფაქტებს, გაცილებით ადეკ-ვატურად ასახავენ რეალობას. თუმცა როგორც საერთოდ ყველა წყარო, ისინიც კრიტიკულ ანალ-იზს საჭიროებენ. სპარსულ საისტორიო თხზულებებზეა დაფუძნებული ირანულ გარემოში მოღვაწე ფარსადან გორგიჯანიძის ნაშრომში წარმოდგენილი ინფორმაცია, კერძოდ, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, რომ სწორედ დაუდ-ხანის აჯანყების შედეგად ამოწყვეტა შაჰ სეფიმ უნდილაძეები. ამასთანავე გა-სათვალისწინებელია ის ისტორიული რეალობაც, რომ შაჰ სეფი გამეფებისთანავე შეუდგა თავისი პა-პის კართან დაახლოებულ დიდმოხელეთა თავიდან მოშორებას. ამ სიაში ლიდერთა შორის ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი უნდილაძეთა კლანი იყო, რომელიც უპირისპირდებოდა მეორე პოლიტიკურ და-ჯგუფებას ხოსრო-მირზას მეთაურობით. ამ უკანასკნელს კი, როგორც ცნობილია, თავად შაჰი ლობი-რებდა. ასე რომ, ზემოთ ხსენებულმა ამბოხებამ კატალიზატორის როლი შეასრულა და შაჰ სეფიმაც ეს საგვარეულო აღგავა პირისაგან მიწისა. რაც შეეხება იმამყული ხანის ჩართულობას ამბოხებაში, წყაროები ერთხმად აფიქსირებენ მის უდანაშაულობას, თუმცა, სავსებით დასაშვებია, რომ ის შინა-განად თანაუგრძნობდა და გულშემატკივრობდა აჯანყებულებს, მაგრამ გარეგნულად ეს არასოდეს გამჟღავნებულა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, რომელიმე წყაროში გაკვრით მაინც იქნებოდა მინიშება ამის თაობაზე.

როგორც ზემოთ ითქვა, შაჰ სეფიმ თითქმის მთლიანად გაჟლიტა დაუდ-ხანის სანათესაო, თუმცა ზოგიერთი მათგანი რეპრესიებს გადაურჩა, რომელთა სახელები ისტორიამ შემოგვინახა. ამ კუთხით საყურადღებოა XVII საუკუნის ირანელი ავტორის მოჰამმად თაჰერ ნასრაბადის ანთო-ლოგია „თეზქერე-იე ალ-შოარა“, რომელშიც მოყვანილია ირანული კულტურის რჩეულ მოღვაწეთა ბიოგრაფიული მონაცემები და მათი ნაწარმოებების ნიმუშები, მათ შორის, ქართული წარმოშობის პოეტებისაც. ანთოლოგიაში დაცული ცნობების თანახმად, ირანის ლიტერატურულ ასპარეზზე სა-პატიო ადგილი ეკავათ ალავერდი-ხანის შთამომავლებს: აღურლუ-ხანს, მადჰუშს, მოსიბ-ბეგს (ფუ-თურიძე 1947: 289-295). სხვა სპარსული ანთოლოგიები – მირ ჰუსეინის „თეზქერე-იე ჰოსეინი“ და სეიდ-ალი ჰასან-ხან საჰების „სოზ-ე გოლშან“ უფრო დეტალურად გვიამბობენ მათ შესახებ და მათი

პოეტური ქმნილებების ნიმუშებსაც გვაცნობენ. მათი გადმოცემით, იმამყული-ხანის ზოგიერთი ვაჟი შაჰ სეფის რეპრესიებს გადაურჩა, რომლებმაც ლიტერატურულ მოღვაწეობას მიჰყვეს ხელი. მათგან, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია აღურლუ-ხანი, რომლის ლიტერატურული ფსევდონიმი იყო „შოლა“. როდესაც შაჰ სეფის ბრძანებით, იმამყული ხანი შვილებთან ერთად დახოცეს, აღურლუ-ხანიც დაუპატიმრებიათ, თვალები დაუთხრიათ და ამ ყოფაში დალია მან სული. „მიუხედავად ასეთი მძიმე მდგომარეობისა, მას ლექსის წერისა და პოეტობის სურვილი მაინც შემორჩა“ (თოდუა 1971: 180-181); (სუხიაშვილი 2000: 79).

უნდილაძეთა გვარის შთამომავალი იყო სეიდ მობარაქ-ხან შირაზელი, რომელიც „მადჰუმის“ ფსევდონიმით მოღვაწეობდა. ნასრაბადი გვამცნობს, რომ პოეტის მამა არაბეთის ვალი იყო დედა კი „უდიდესი მხედართმთავრის იმამყული-ხანის ქალიშვილი“. ავტორი მაღალ შეფასებას აძლევს მის პოეზიას, პიროვნული თვისებების წარმოჩენისას კი შენიშნავს, რომ „ფინანსების შენახვას არ ცდილობს და მუდამ ფანტავს“ (სუხიაშვილი 2000: 79). ნასრაბადი გვაცნობს ასევე მოსიბ-ბეგს, რომელიც იმამყული-ხანის შთამომავალი იყო და ყორჩიების ფენას განეკუთვნებოდა. მისი პაპა სულთან თამაზ-ყული ყოფილა – იმამყული ხანის შვილიშვილი (სუხიაშვილი 2000: 82). წარმოდგენილი ლიტერატურული ანთოლოგიებიდან ნათელია, რომ ხსენებული პოეტები ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ ირანის ლიტერატურულ ასპარეზზე და მათ სათანადო ადგილიც მოიპოვეს მდიდარი ტრადიციების მქონე სპარსულ პოეზიაში.

დაბოლოს, უნდა აღინიშნოს, რომ შაჰ სეფის მიერ უნდილაძეთა საგვარეულოს მიმართ განხორციელებული სასტიკი ღონისძიებების მიუხედავად, ისინი დავიწყებას არ მისცემიან და მრავალმხრივი მოღვაწეობის წყალობით, საპატიო ადგილი დაიმკვიდრეს ირანის ისტორიაში. ამის საილუსტრაციოდ არაერთი მაგალითის მოყვანა შეიძლება, რომელთაგან მხოლოდ რამდენიმეს დავასახელებთ: საყოველთაოდაა ცნობილი ალავერდი-ხანის ხიდი ისფაჰანში, სადაც მისი სულისჩამდგმელის უკვდავსაყოფად, მისი ბიუსტია განთავსებული. ალავერდი-ხანის სახეა აღბეჭდილი ასევე ისფაჰანის ჩეჰელსოთუნის სასახლის ცნობილ კედლის უზარმაზარ ფრესკაზე, რომელზედაც შაჰ აბასს მხარს უმშვენიერებენ ყველაზე თვალსაჩინო სახელმწიფო მოღვაწეები, მათ შორის, ალავერდი ხანი. მისი უფროსი ვაჟის – იმამყული-ხანის ძეგლი კი 1990 წელს დაიდგა კუნძულ ქეშმზე (სპარსეთის ყურეში) მისივე სახელობის მოედანზე, 1622 წელს ჰორმუზიდან პორტუგალიელების განდევნაში მისი დიდი დამსახურების უკვდავსაყოფად.

დამონებანი

აკიმუშკინი 1976: О.Ф. Акимушкин «Продолжение» Искандера Мунши и “Краткая суть Жизнеописаний” Мухаммад Ма’сума, Иран, Москва.

ბარსოვი 1870: *Подробное описание Голиштинского посольства в Московию и Персию в 1633, 1636 и 1639 годах, составленное секретарем посольства Адамом Олеарием*, перевел с немецкого П. Барсов.

გაბაშვილი 1972: ვ. გაბაშვილი. უნდილანთ ფეოდალური სახლი XVI-XVII სს. ირანში, *მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები*, II, თბილისი.

გელაშვილი 1981: *ისქანდერ მუნში. აბასის ქვეყნის დამამშვენიებელი ისტორიის გაგრძელება*, სპარსულ ტექსტს გამოკვლევა, ქართული თარგმანი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნანა გელაშვილმა, თბილისი.

გელაშვილი 2008: ნ. გელაშვილი. ქართველი მეფე-მთავრები და შაჰ სეფი I (1629-1642), *ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო*, V, თბილისი.

გელაშვილი 2009: ნ. გელაშვილი. უნდილაძეთა საგვარეულო ირანის კულტურულ ასპარეზზე, *სამეცნიერო პარადიგმები*, თბილისი.

გელაშვილი, არჩვაძე 2016: ნ. გელაშვილი, მ. არჩვაძე. XVII საუკუნის სპარსული საისტორიო წყარო ირან-საქართველოს ურთიერთობების შესახებ, *აღმოსავლეთმცოდნეობა №5*, თბილისი.

გიორგაძე 1976: დონ კრისტეფორო დე კასტელი. ცნობები და აღბოძი საქართველოს შესახებ, ტექსტი გამიფრა, თარგმნა, გამოკვლევები და კომენტარები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ, თბილისი.

გიორგაძე 1977: დონ პიეტრო ავიტაბილე. ცნობები საქართველოზე (XVII ს.), შესავალი, თარგმანი და კომენტარები ბეჟან გიორგაძისა, თბილისი.

თოდუა 1971: მ. თოდუა. *ქართულ-სპარსული ეტიუდები*, I, თბილისი.

კაკაბაძე 1925: ფარსადან გორგიჯანიძე. ისტორია, საისტორიო მოამბე, II, ს. კაკაბაძის გამოცემა, თბილისი.

კარმელიტების ქრონიკა 1939: *A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the XVIIth and the XVIIIth Centuries*, vol. I, London.

- კუცია 1963:** კ. კუცია. კავკასიური ელემენტი სეფიანთა ირანის პოლიტიკურ სარბიელზე, მახლობელ აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, თბილისი.
- კუცია 1972:** კ. კუცია, ისფაჰანის ქართველი ტარულები. მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, II, თბილისი.
- მიკროფილმი:** მოჰამად მა'სუმ. ხელასათ ას-სიიარ, სანქტ-პეტერბურგის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილება, მიკროფილმი № 127 (სპარსულ ენაზე).
- ნატროშვილი 1974:** თ. ნატროშვილი. მაშრიყით მალრიბამდე, თბილისი.
- როტა 2001:** G. Rota. Three Less Known Persian Sources of the 17th Century, *Orientalist*, I, Tbilisi.
- სეივორი 1980:** R. Savory. *Iran under the Safavids*, Cambridge University Press.
- სუხიაშვილი 2006:** მ. სუხიაშვილი. სპარსული თეზერეები, როგორც წყარო ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (XVII ს.), საკანდიდატო დისერტაცია, გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, თბილისი.
- ფუთურიძე 1942:** ვ. ფუთურიძე. „უკეთესთაგან უკეთესი (ისტორია)“ ჰაჯი მეჰდი-ყული ყაჯარისა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 2, თბილისი.
- ფუთურიძე 1947:** ვ. ფუთურიძე. ქართველი მოღვაწენი ირანის კულტურულ ასპარეზზე, ანალები, I, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი 1959:** ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი 1973:** ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბილისი.
- ხანსარი 1939:** მოჰამად იუსუფ ხულდ-ე ბარინ, თა'ლიფ-ე სუჰეილი ხანსარი, თეირანი (სპარსულ ენაზე).
- ჯავახია 2005:** ბ. ჯავახია. საქართველო და ქართველები ადამ ოლეარიუსის მოგზაურობის წიგნში, თბილისი.

THE END OF THE UNDILADZE FAMILY IN THE SAFAVID IRAN IN THE LIGHT OF PERSIAN WRITTEN SOURCES

Nana Gelashvili

In the present paper our conclusions are based on the comparativist review and critical analysis of information kept in the Persian sources with the other sources containing parallel references. In particular, the revolt organized by Daud-Khan Undiladze and King Teimuraz I in the autumn of 1632, which was directed against the Safavid government, served as a catalyst for the brutal punitive operations against the Undiladzes' family. However, in some sources other reasons are also mentioned. In particular, it is alleged that Shah Safi was informed that the Undiladze brothers were planning to enthrone the illegitimate son of Shah Abbas I, which led to their enmity. In this case, we should take into consideration existing historical reality, that the Shah Safi had a negative attitude towards the Undiladzes as soon as he had occupied the throne, who, together with their supporters, opposed the second group of Georgians ascended in Iran, led by Khosro-Mirza (later Wali (i.e. viceroy) of Kartli – Rostom), and which was supported by Shah Sefi himself.